

аспірант кафедри
загального й германського мовознавства
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПРЕДИКАТОРА У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

Під час семантичної інтерпретації речення особливої ваги набуває значення предиката, що має складну ієрархічну будову. Найпоширенішим засобом його репрезентації є дієслово – структурний центр речення. Визначним семантичним компонентом граматичного предиката є предикатор. Цей термін не має єдиного трактування в сучасному семантичному синтаксисі. Найчастіше його інтерпретують як слово або словосполучення, яке представляє ту чи іншу властивість предмета або відношення. Предикатор є категорією водночас семантичною і логічною. З точки зору логіки він виступає різновидом дескриптивних термів, під якими розуміють слова або словосполучення, що позначають окремі предмети [3]. У мовознавстві дослідження валентного потенціалу предикаторів знайшли своє обґрунтування у працях Й. Андерша, І. П'яковської, Н. Арун'юнової, Ю. Степанова. Предикатор є конкретною мовною формою, або способом вираження семантичного предиката [6, с. 354–355]. Під предикативним способом вираження семантичного предиката розуміють предикативну дієслівну словоформу, яка займає позицію синтаксичного предиката.

Зацікавленість дослідників викликають не лише валентнісні й функційні параметри предикаторів на синтаксичному рівні, але й семантичні особливості. Однак проблематика логіко-семантичного потенціалу предикатора як форми вираження семантичного предиката потребує подальшого вивчення. Мета нашого дослідження – схарактеризувати особливості предикатора як логіко-семантичної категорії у структурі речення німецької та української мов (на основі зіставно-типологічного аналізу).

Зважаючи на те, що дієслово в німецькій та українській мовах виступає основним носієм активної предикатної семантики, воно виконує функцію основного конструктивного центру речення. Дієслово містить у своєму складі низку граматичних категорій, що актуалізують пропозитивний зміст, ця його властивість дозволяє повністю прийняти функцію предиката в мові [5, с. 105].

Якщо синтаксична структура речення визначає склад вміщених у ньому компонентів, необхідних для побудови висловлень, що відповідають граматичним нормам певної мови, то семантична формує загальне значення висловлення, дає опис суб'єкта.

Предметним значенням предикаторів вважають множини, елементами яких є або окремі предмети, або їхні послідовності (наприклад, пари предметів). Адже певними властивостями сполучуваності наділені не поодинокі дієслова, а групи, класи слів, що об'єднують семантично споріднені дієслова. Функціонально-семантичні класи предикатів здебільшого збігаються за своїм складом із відповідними лексико-семантичними групами. Проте поєднувальні властивості дієслівних предикатів відрізняються в межах однієї такої групи [4, с. 39–40]. Предикатору в нашому випадку відповідають ядерні словоформи – повнозначні дієслова, напр.: нім. – *stehen, lesen*; укр. – *жити, думати*; прикметники із дієсловами-зв'язками, напр.: нім. *reich sein, alt werden*; укр. – *бути багатим, бути компетентним*; прислівники з дієсловами-зв'язками, напр.: нім. – *für etwas verantwortlich sein*; укр. – *бути в курсі чогось*.

Головна логічна функція предикатора – це виконувати роль логічного предиката в судженні. Логічним предикатом називається вираз, який позначає те, що стверджується про суб'єкт у висловлюванні.

Зупинимось детальніше на характеристиці предикатора як семантичної категорії. Інтерес до цієї категорії зумовлений тим, що якщо терм може виконувати функцію логічного підмета, але не може бути логічним присудком, то предикатор вживається не тільки в ролі логічного предиката, а й логічного суб'єкта.

Предикатор як логіко-семантична категорія характеризується низкою ознак: місткістю, областю визначення, областю істинності. Місткістю предикатора є кількісна характеристика його застосування в ролі логічного предиката до об'єктів указаної предметної області. Якщо предикатор можна приписати одному предмету, він називається одномісним, а якщо його можна приписати більшій кількості аргументів, то він називається відповідно двомісним, тримісним, чотиримісним і т. д. Наприклад, предикатори *Stadt, Vorlesung, від'ємне число, планета* є одномісними; *Hausmeister, früher, лікар, нізніше, південніше* – двомісними; *sich befinden zwischen, schreiben, знаходяться між, писати* – тримісними.

Місткість предикатора фіксує його логічний зміст. Це виявляється в тому, що лише одномісний предикатор виражає властивість, а інші – відношення. Як правило, вказівка на те, якої місткості конкретний предикатор, фіксується у його назві: *mehr, weniger, більше, менше* (двомісний). Для прикладу візьмемо предикатор *halten* та *читати*. Якщо це стан, то вказаний предикатор означає властивість: *Dieser Professor hält die Vorlesung interessant / Мій приятель читає нормативний курс лекцій*. А якщо це дія, спрямована на щось, то цей предикатор виражає відношення: *Er hält ihn für einen treuen Freund / Мій брат читає про останню перемогу*.

Для побудови семантичних структур використовують не формально-граматичні, а логіко-семантичні терміни (агенс, пацієнс, дія, процес, стан і т. д.) [1; с. 2].

Оскільки засобами вираження предикатора можуть бути не тільки повнозначні дієслова, але й іменні частини мови у поєднанні з прийменниковими комплексами, вважаємо доцільним виокремити та проаналізувати такі моделі предикатора: дієслівно-ад'єктивні $[S_n - Vf_{cop} - Adj]$, $[S_n - Vf_{cop} + Adj - S_{cas}]$, $[S_n - Vf_{cop} + Adj - praep S_{cas}]$; дієслівні предикатори $[S_n - Vf]$, $[S_n - Vf + Vf_{mod}]$. Розглянемо кожну з цих моделей, відзначаючи особливості їх семантичної та логічної реалізації в німецько-українському зіставно-типологічному вимірі.

Детально зупинимось на реченні моделі предикатора $[S_n - Vf_{cop} - Adj]$. За цією моделлю утворюються конкретні речення, які виражають семантичну структуру: носій властивості – властивість, напр.: *Er war groß und schwer ...* (E.M. Remark) / *Хата велика. У ній місця є всім* (М. Матіос). Валентні можливості німецьких і українських дієслівно-ад'єктивних предикаторів цього типу переважно збігаються, проте у процесі дослідження встановлено розбіжності в зіставлюваних мовах. На відміну від німецької мови, де дієслівна зв'язка є обов'язковим елементом висловлення і виражена експліцитно [7, с. 8], в українській у теперішньому часі вона здебільшого є нульовою (імпліцитною).

Аналізуємо висловлення моделі предикатора $[S_n - Vf_{cop} + Adj - S_{cas}]$, на базі якої конструюються речення, які виражають семантичну структуру: носій властивості – властивість – об'єкт властивості. Залежно від характеру відмінкової форми правовалентного компонента S аналізована структура виявляє себе в різних елементарних структурних моделях. У цьому типі дієслівно-ад'єктивних предикаторів є певні відмінності в зіставлюваних мовах. Безприйменниковому давальному відмінку в німецькій мові в українській може відповідати інший безприйменниковий відмінок, наприклад, знахідний, або прийменниково-відмінкова конструкція: *Er überlegte, die Bemerkung war ihm interessant* (D. Kehlmann) / *Мужчина повинен чути переможцем, тоді він цікавий для жінки* (Л. Костенко).

Розглянемо речення моделі предикатора $[S_n - Vf_{cop} + Adj - praep S_{cas}]$. Дієслівно-ад'єктивні предикатори цієї моделі мають у своєму складі якісні прикметники, які вимагають свого семантичного наповнення об'єктом у формі непрямого відмінка іменника чи займенника з прийменником. Залежно від типу дієслівно-ад'єктивного предикатора й характеру відмінкової форми правовалентного компонента S аналізована структура може реалізуватися в різних елементарних структурних моделях, які виражають семантичну структуру: носій властивості – властивість – об'єкт властивості. Проте керування німецьких та українських прикметників у цій структурі не збігається: *Vielleicht war sie ihm ähnlicher, als er dachte* (C. Funke) – прикметник вимагає давального відмінка; *Гольштейн був схожий на яструба, що ось-ось має вцепитися в здобич* (М. Матіос) – прикметник + прийменник на в знахідному відмінку.

Таким чином, аналіз мовного матеріалу засвідчує, що речення з дієслівно-ад'єктивними предикаторами ґрунтуються в обох мовах на семантичних предикаторах властивості, які виділяються в рамках предикаторів стану. Основна відмінність полягає в наявності дієслівної зв'язки в німецькому реченні (за винятком розмовної мови, де вона може бути опущена), яка в українській мові є здебільшого нульовою і впливає на семантико-синтаксичну структуру речення.

Якщо дієслівна зв'язка в німецькій мові є облігаторною та експліцитною, то в українській мові вона часто є нульовою. Проте є випадки в українській мові, коли експліцитність й імпліцитність копули впливають на семантику висловлення. Якщо суб'єкт належить до класу предметів, то виникає ситуація семантичного протиставлення сказаного з експліцитним та імпліцитним дієсловом: *У нього є сиве волосся* та *У нього вже сиве волосся* (Л. Костенко). У першому випадку атрибут стосується невизначеної кількості членів класу, у другому – загальної сукупності предметів чи явищ. Тому синтаксична відмінність спричиняє й семантичні розбіжності.

Проаналізуємо моделі дієслівних предикаторів $[S_n - Vf]$, $[S_n - Vf + Vf_{mod}]$. Висловлення моделі $[S_n - Vf]$: *Daran arbeite ich noch einen Tag* (C. Funke) / *Тут тяжко люди працюють днями й ночами* (М. Матіос). Семантика ситуації: агент виконує певну роботу протягом певного часу. Компоненти ситуації: 1) агент; 2) дія агента 3) квантитатив (вказівка на тривалість дії).

Для порівняння схарактеризуємо висловлення ускладненої моделі предикатора $[S_n - Vf + Vf_{modal}]$: *Sie sollen ihn in die Gruft unter der Kirche gesperrt haben* (C. Funke) (Вони, напевно, замкнули його у склепі під церквою) і *Sie haben ihn in die Gruft unter der Kirche gesperrt* (Вони закрили його у склепі під церквою). Перше висловлення містить конотацію припущення, а друге – констатування факту. *Іван мусив зробити роботу* (М. Матіос) та *Іван робив роботу*. Семантика ситуації: агент зобов'язаний виконати роботу (без свого бажання). Припускаємо наявність каузатора, який може впливати на агента. Компоненти ситуації: 1) агент; 2) дія агента 3) обов'язковість виконання дії (можлива наявність впливу каузатора).

На відміну від української мови, де виразниками суб'єктивної модальності здебільшого є вставні модальні слова, словосполучення та прикметниково-дієслівні елементи (предикативи) з модальним значенням, в німецькій мові основними її репрезентантами є модальні дієслова, що використовуються для вираження як об'єктивної, так і суб'єктивної модальності. Таке «подвійне» навантаження модальних дієслів становить специфіку їх вживання в німецькій мові. Порівняймо: *Za давнім повір'ям через каглу до хати могла залетіти нечиста сила* (В. Шкляр). Компоненти ситуації: 1) агент; 2) дія агента; 3) директив. Модальна синтаксема *могла* конденсує в собі помірне припущення, ймовірність того, що могло відбутися. *Його послухати, то моя дружина мала б бути дуже щасливою*. Компоненти ситуації: 1) агент; 2) дія агента; 3) особа-каузатор (яка має словесний вплив). У цьому висловленні модальна синтаксема вказує на ірреальність. У реченні *Вона мусила, напевно, довгими ночами вилити свій біль в подушку* (Л. Дереш) спостерігаємо дві модальні синтаксеми, перша з яких виражена модальним дієсловом, а друга – модальним словом. Модальне дієслово у поєднанні з модальним словом підсилює рівень

достовірності припущення, тобто адресант не лише припускає, він майже впевнений у меті дій суб'єкта. Проте якщо виключити модальне слово *напевно* з пропозиції, то речення констатуватиме факт: у суб'єкта щось трапилось, і він мусив вилити свій біль. Якщо аналізувати це речення з погляду інтенційної структури, то його лівою інтенцією є суб'єкт *вона*, а правою – модальний предикатив *мусила*, темпоратив – *довгими ночами*, об'єкт – *свій біль*. Отже, модальне дієслово виконує функцію модального предикатива і надає реченню інтенційної потужності.

Крім проаналізованих вище дієслівно-ад'єктивних та дієслівних предикаторів є ще одна група, яку репрезентують іменники: *Sie ist seine Geliebte* (H. Müller), *Er ist kein Henker* (C. Funke) / *Лабіринт – це наш дім* (Іздрик). У наведених прикладах предикатори-іменники представляють властивість і виконують роль логічного предиката.

Результати проведеного дослідження засвідчують, що логічний предикат може бути виражений різними граматичними категоріями (іменниками, прикметниками, дієсловами). Це їх і об'єднує в одну семантичну категорію – предикатор. Проте у процесі зіставно-типологічного аналізу предикаторів двох мов виявляємо відмінності, які полягають у відмінкових особливостях, у наявності чи відсутності дієслівної зв'язки, що впливає на семантику цілого речення. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленому вивченні аналітичного способу утворення предикаторів у зіставлюваних мовах.

Література:

1. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В.В. Богданов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 204 с.
2. Зандау Г. Семантические условия факультативности реализации валентности / Г. Зандау, К. Е. Зоммерфельдт // ИЯШ. – 1978. – № 2. – С. 21–27.
3. Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна): Підручник для студентів вищих навчальних закладів / А.Є. Конверський. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 536 с.
4. Кузнецова Э. В. Предикатные компоненты семантики глагола / Э. В. Кузнецова, О. А. Михайлова // Семантика слова и синтаксической конструкции. – Воронеж: [б. и.], 1987. – С. 38–46.
5. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / О. Леута. – К.: Такі справи, 2008. – 208 с.
6. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю.С. Степанов. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
7. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache: In 12 B. – Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag. – 2009. – B. 4. – 1349 p.
8. Helbig G. Deutsche Grammatik / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig: Enzyklopädie Verlag Leipzig, 1986. – 737 p.

Анотація

Л. СОЛЮК. ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПРЕДИКАТОРА У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

У статті досліджено основні особливості предикатора як логіко-семантичної категорії мови, розглянуто його характеристики в структурі німецького та українського речень. На основі зіставно-типологічного аналізу предикаторів обох мов схарактеризовано їхні спільні та відмінні риси.

Ключові слова: терм, предикатор, логіко-семантична функція, висловлення.

Аннотация

Л. СОЛЮК. ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ПРЕДИКАТОРА В СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье исследованы основные особенности предикатора как логико-семантической категории языка, рассмотрены его характеристики в структуре немецкого и украинского предложений. На основе сопоставимо-типологического анализа предикаторов обоих языков охарактеризованы их общие и отличительные черты.

Ключевые слова: терм, предикатор, логико-семантическая функция, высказывания.

Summary

L. SOLIUK. LOGICAL AND SEMANTIC FUNCTIONS OF THE PREDICATOR IN THE STRUCTURE OF THE SENTENCE (BASED ON UKRAINIAN AND GERMAN LANGUAGES)

This article explores the main features of the predicator as logical and semantic categories of language, considered his performance in the structure of Ukrainian and German sentences. Based on typological contrastive analysis of both languages of predicators the author determined their common features.

Key words: term, predicator, logical and semantic function, expression.